

Hanuliak, Milan

Vzťah príslušníkov dominikánskej rehole k obyvateľom Banskej Štiavnice

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 219-232

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140195>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vzťah príslušníkov dominikánskej rehole k obyvateľom Banskej Štiavnice

MILAN HANULIAK

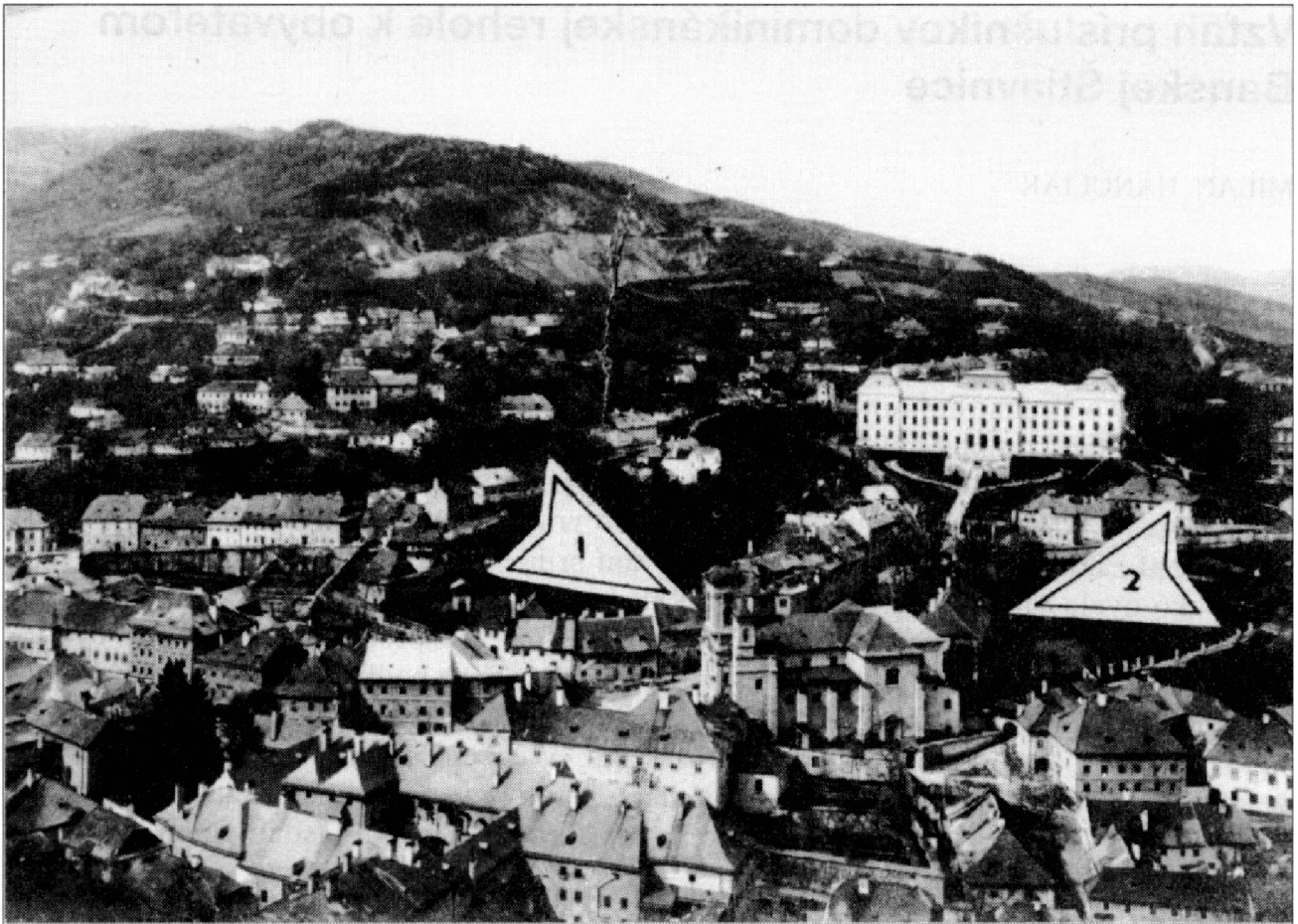
Snahy o stručné definovanie previazanosti sfér cirkevného a laického života sprevádza tradične rad komplikácií. Nemalé problémy sa objavujú aj pri pokusoch o grafické zobrazenie daného vzťahu pomocou dvoch vektorových línií. Ich priebeh nie je iba súbežný, no pretína sa vo viacerých bodoch a oblúkovito vracia k počiatočnému úseku grafu. Pri definovaní základného vzťahu, ako i osvetľovaní princípov pôsobiacich mechanizmov, sa preto ako oveľa vhodnejší ukazuje spôsob sledovania danej problematiky v konkrétnom geografickom priestore, chronologickom rámci a nálezovom prostredí. Prijateľnosť uvedenej princípu by sa mohla odôvodniť v praktickej ukážke na podklade vzťahu príslušníkov dominikánskej rehole k obyvateľom Banskej Štiavnice v 13.–16. stor. Treba však vopred upozorniť, že pôjde o modelový spôsob riešenia. Výsledný obraz môže preto postrádať želateľnú konkrétnosť. V analytickej časti sa bude totiž vychádzať z poznatkov získaných archeologickým odkryvom dominikánskeho kláštora doplnených písomnými a ikonografickými prameňmi.

Nálezová situácia a historicko-stavebný vývoj kláštorných objektov

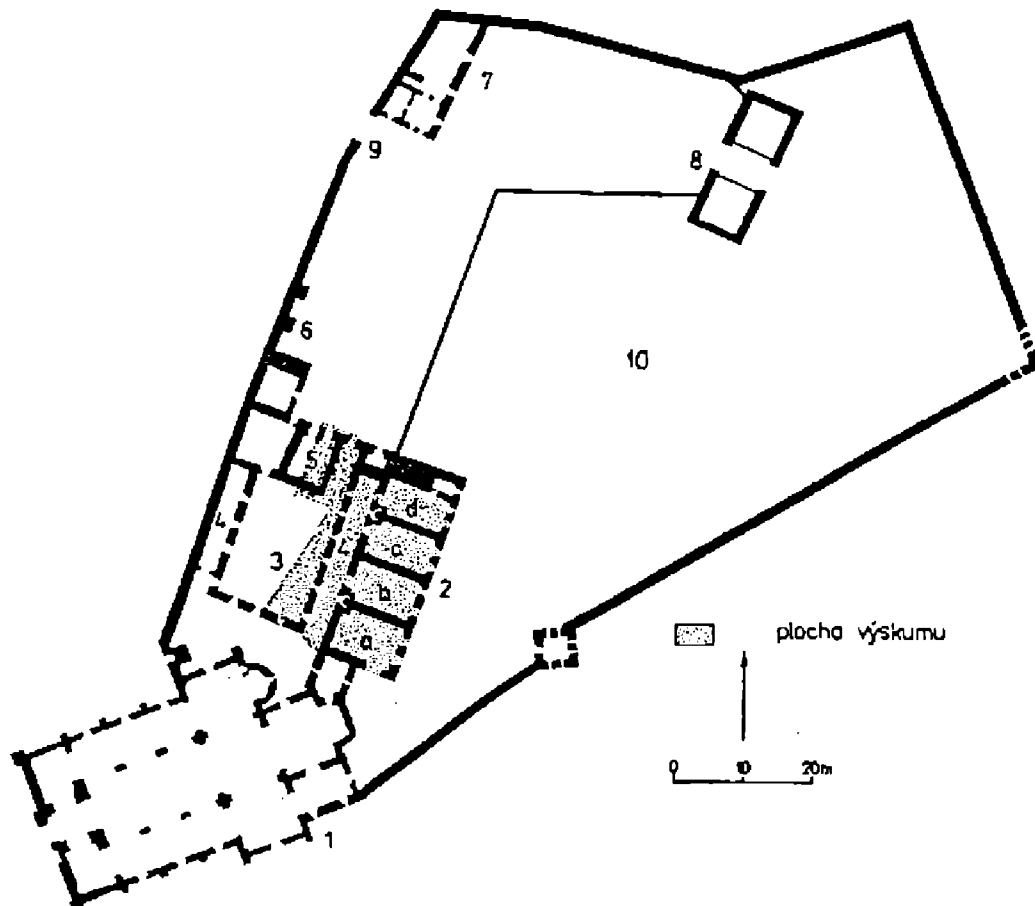
Areál banskoštiavnického dominikánskeho kláštora prilieha dnes k farskému kostolu s patrocíniom Nanebovzatia P. Márie. Ide o polohu o ploche ca 0,5 ha vsunutú do svahovitého terénu na severovýchodnom okraji mestského jadra (obr. 1, 2). Jedným z dôvodov záujmu odborníkov o kláštor boli známe, avšak nadmieru kusé zmienky z písomných prameňov. Ich zlomkovitosť a vyčerpanosť interpretačných možností upozornili, že chýbajúce informácie môže priniesť iba archeologický výskum. Počas jeho troch etáp v priebehu prvej polovice 90-tych rokov sa prebádala iba časť niekdajšieho kláštora. Ide však o najdôležitejšie priestory vrátane hlavnej kláštornej budovy, príľahlej časti krížovej chodby a juhovýchodného úseku rajského dvora. Vďaka získaným poznatkom však možno stanoviť rozmery odkrytých architektur, priblížiť funkčnosť jednotlivých priestorov, spresniť datovanie postrehnuteľných stavebných fáz (Hanuliak 1994).

K najvyššie ceneným zisteniam patrí poznatok, že v najstaršej, t. j. dominikánskej etape výstavby a používania kláštora sa vybuďovala základná hmota hlavnej kláštornej budovy. Má obdĺžnikovú dispozíciu orientovanú v smere SSV–JJZ. Smerom od príľahlej sakrálnej stavby jej šírka nepatrne narastá. Veľkosť budovy približujú rozmery 28×9,5–10,8 m. Výskum sa z nej zachytili suterénne priestory a úroveň prvého podlažia. Jeho plocha sa členila na tri rôzne veľké miestnosti napojené na seba v pozdĺžnej osi. Oddeľovali ich murivá priečok široké 82–96 cm. Z exteriéru bolo vnútro sprístupnené portálom ústiacim do strednej a severnej miestnosti (obr. 2–4). Uzáver severnej miestnosti, súčasne aj obvodový múr budovy sa nezachytil, pretože sa nachádza mimo plochu výskumu. Podľa situácie zo suterénu sa spomínaná obvodová stena nachádza ca 3 m od hranice výkopu.

Vo východnej stene severnej miestnosti sa zachytila špaleta okna širokého 150 cm. Jeho spodná línia leží 80 cm nad úrovňou predpokladanej dlážky. Z umiestnenia okna možno vyvodíť, že každá z troch miestností mohla byť presvetlená dvojicou okien spomínanej veľkosti. K situácii zo suterénnych priestorov nemožno pred odstránením asanač-

Obr. 1. Severovýchodná časť Banskej Štiavnice zo začiatku 20. storočia. 1 – kostol s pôvodným patriciíom sv. Mikuláša; 2 – objekt gymnázia – pôvodne hlavná kláštorná budova.

Obr. 2. Plán banskoštiavnického kláštora z obdobia jezuitskej fázy používania (1757–1758). 1 – kostol; 2 – hlavná kláštorná budova; 3 – rajský dvor; 4 – krížová chodba; 5 – príbytok priora; 6 – hospodársko-prevádzkové budovy; 7 – viacúčelová budova; 8 – brána; 9 – malá brána; 10 – nezastavená plocha.

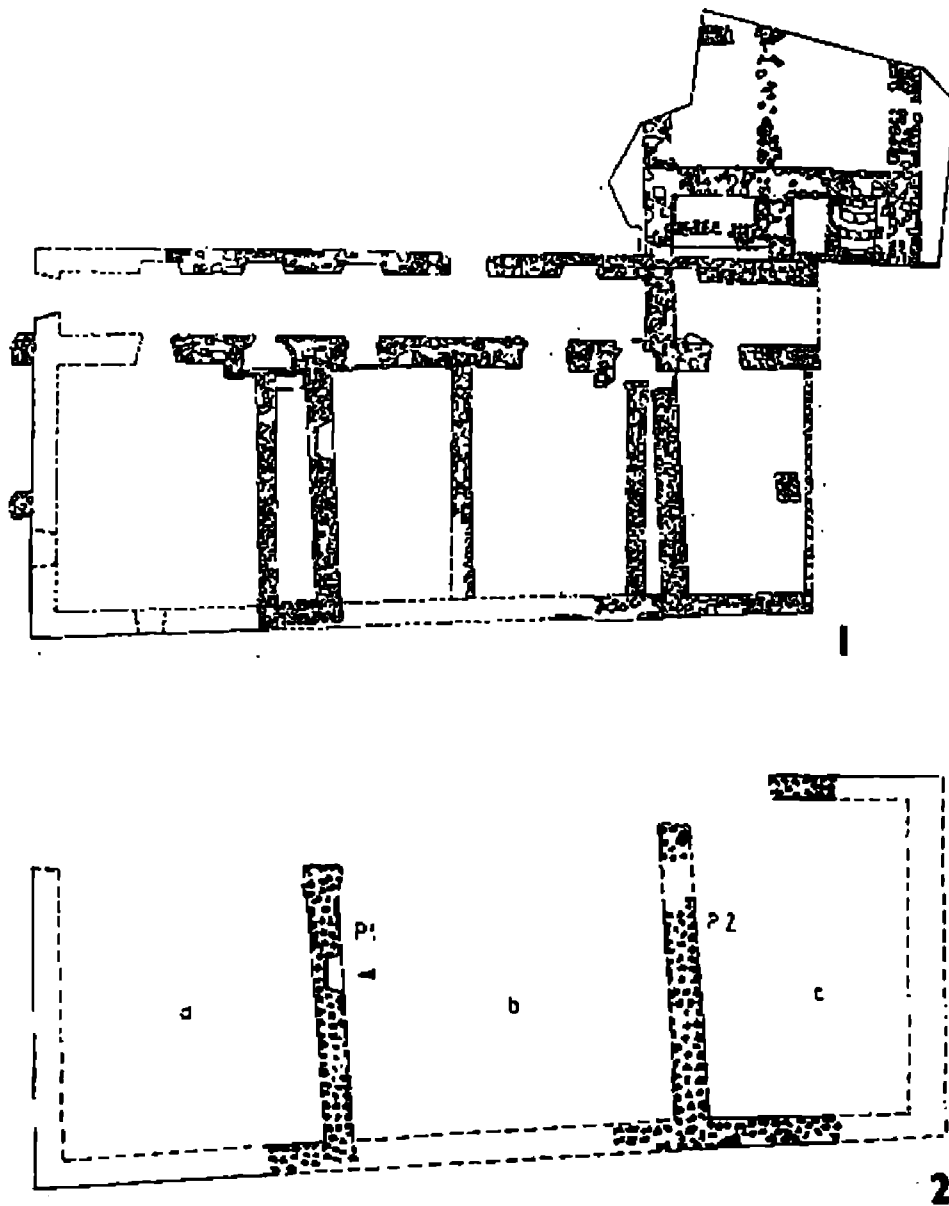
ných zásypov doplniť potrebné údaje. Predbežný prieskum naznačuje na ich analogické členenie ako na úrovni prvého podlažia. Cez portál zachytený v blízkosti juhovýchodného nárožia južnej obvodovej steny boli suterénne priestory spojené s vtedajšou úrovňou okolitého terénu. Suterénne priestory boli prekryté plochým dreveným stropom. Jeho trámy boli osadené priamo v murive a na výstupku pozdĺž východnej a západnej obvodovej steny. Vzdialenosť trámov hrubých 15–18×18–20 cm nebola jednotná. Pohybovala sa v rozmedzí 55–90 cm.

Počas dominikánskej fázy používania kláštorného objektu sa vybudovala aj krížová chodba, ktorá z troch strán obstavala obdĺžnikovú dispozíciu rajskeho dvora (obr. 2). Jej murivo bolo pritom bez základovej časti iba plytko zapustené do vrstvy najnovšej planírky (obr. 5:1). Čiastočne preskúmaná hranolovitá stavba štvorcovitej dispozície bola umiestnená do severného uzáveru rajskeho dvora. Podľa jej veľkosti, umiestnenia a odlúčenosti od ostatných kláštorných objektov išlo s veľkou pravdepodobnosťou o príbytok priora. Bez chýbajúcich dokladov nemožno s istotou rozhodnúť, či trojpriestorová dvojpodlažná budova zo severozápadného nárožia kláštora bola postavená už v dominikánskom období. V súčasnosti je spolu s najbližším okolím prekrytá rozložitou školskou budovou. Jej preskúmanie je z tohto dôvodu vylúčené.

Po zhodnotení známych poznatkov možno uzavrieť, že trojloďová sakrálna stavba bazilikárneho typu s ďalšou priečnou loďou tvorila odpočiatku súčasť dominikánskeho kláštora. Jej veža bola vtiahnutá do pôdorysu. Presbytérium malo rovný uzáver, bočne lode ukončovali polkruhové apsidy (Mencl 1937, 49–52). Zvyšné kláštorné objekty boli k sakrálnnej časti pristavané síce do tesnej blízkosti, no v netypicky zalomenej pozdĺžnej línii (obr. 2). Ich jadrom bola hlavná kláštorná budova. Jej suterénne priestory sa mohli využívať na prípravu stravy, uskladňovanie zásob, potravín a rôzne hospodársko-prevádzkové účely. Tri rôzne veľké interiérové miestnosti z prvého podlažia boli využívané najskôr ako kapitulná sieň, refektár a dormitár (Sommer 1978, 341–342; Gyürki 1981, 26–63). Neskôr mohlo vo viacerých prípadoch dôjsť ku zmene pôvodnej funkčnosti uvedených miestností jej postupným premiestňovaním do priestorov z novopostavených objektov. Príkladom môže byť spoločný dormitár zo severnej miestnosti prvého podlažia. Túto funkciu mohlo prevziať nadstavané druhé podlažie, ktoré nebolo členené murovanými priečkami. Mohli ich nahradiť odľahčené drevené steny. Pomocou nich vytvorené cely zvýšili úroveň bývania mníchov (Gyürki 1981, 55). Doklady o spôsobe vykurovania obytných miestností sa nezistili.

Kvadratúru rajskeho dvora z troch strán ohraničila krížová chodba. Dodnes sa v zrekonštruovanej podobe zachovalo jej južné krídlo s pôvodnými gotickými ostentami okenných otvorov. Obvod kláštora lemovali kamenné múry. K ich západnému priebehu sa primykýnali stavby neznámeho, azda hospodársko-prevádzkového účelu. Vstupná brána do kláštora sa nachádzala v jeho severovýchodnom cípe. Smerovala do okrajových štvrtí s usídlenou mestskou chudobou. Menšia brána pri severozápadnom nároží vyúsťovala k ceste smerujúcej z mesta do Zvolena.

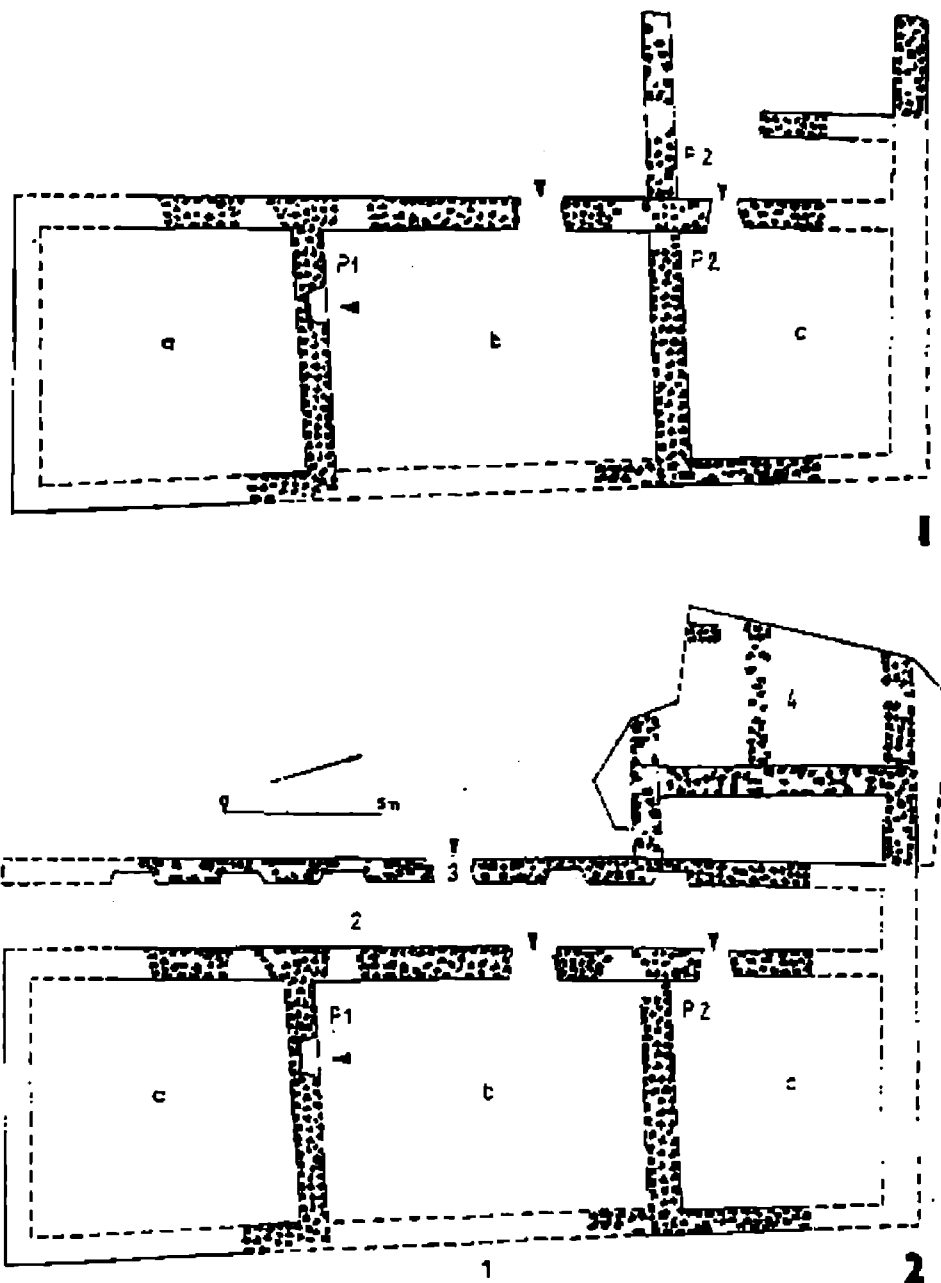
Z kláštorného komplexu možno za najstaršiu označiť sakrálnu stavbu s pôvodným patrocíniom sv. Mikuláša. V. Mencl (1937, 198–202) ju na základe architektonického a umelecko-historického rozboru zaradil do skupiny sakrálnych objektov farskeho typu budovaných v neskororománskom období v stredoslovenských banských mestách. Toto poslanie mal pôvodne plniť aj banskoštiavnický kostol sv. Mikuláša, dobudovaný v 30-tych rokoch 13. stor. na okraji dynamicky sa rozvíjajúcej predmestskej osady Schebnista. Na neskoršie dobudovanie sakrálnnej stavby k už jestvujúcej osade poukazuje jej okrajová poloha. Vplyvom toho nemohla byť v plnej miere dodržaná ani výškou dominujúca nadradenosť cirkevného objektu nad pozemským svetom z príľahlej osady. Na druhej strane možno v uvedenej polohe rozoznať náznaky obranných faktorov. Tie azda rozhodli o tom, že poloha kostola bola vsunutá do priestoru stretajúcich sa významných komunikácií. Týmto spôsobom sa súčasne potvrdzuje starší pôvod oboch komunikácií. Trasa cesty vedúcej do Zvolena sú-

Obr. 3. 1 – architektonické zvyšky objektov z 13.–18. stor.; 2 – prvá fáza výstavby hlavnej kláštorenej budovy.

časne rozhodla o tom, že sa kláštorisko nevybudovalo popri severnej strane sakrálnej stavby, ale v zalomenej pozdĺžnej línii napojenej na apsidu hlavnej lode (obr. 2).

Vzniknutej situácii sa musela prispôbiť aj zástavba kláštoriska objektami rôznej funkčnosti, ktoré tu podľa rehoľných regulí mali byť postavené. Viacerými dokladmi naznačovaná postupná výstavba potrebných objektov nebola možná bez projektu s plánovitým rozčlenením celej plochy. Po preskúmaní a precíznom zdokumentovaní niekoľkých ťažiskových situácií, stratigrafie vrstiev (obr. 5) a nálezového inventára (obr. 6, 7), zhodnotení vzťahov odkrytých murív a maltových pojív (S. Paulusová – ústne), zohľadnenia písomných prameňov (Jankovič 1965) bolo možné za najstarší objekt z obytno-prevádzkového komplexu kláštora označiť hlavnú kláštornú budovu (obr. 2; 3:1). Prvú etapu jej výstavby z druhej tretiny 13. stor. charakterizuje rozostavanosť. Počas nej boli vybudované suterénne priestory a časť murív z úrovne prvého podlažia (obr. 3:2). Po nútenom prerušení sa vo výstavbe pokračovalo až v poslednej štvrtine 13. stor. Aj napriek dvom zmenám v pôvodnom projekte sa intenzifikáciou stavebnej činnosti dobudovali interiérové priestory prvého podlažia (obr. 4:1). Po vyplnení stavebnej jamy vrstvami zásypovej hliny sa popri západnej stene hlavnej kláštorenej budovy znivelizovaný terén v širšom páse prevrstvil nepálenými tehliami. Po ich prekrytí tenkou izolačnou vrstvou sa priestor vydláždil obdĺžnikovými pálenými tehliami (obr. 5:1).

Obr. 4. 1 – druhá fáza výstavby hlavnej kláštornej budovy; 2 – tretia fáza výstavby hlavnej kláštornej budovy (1a–1b – interiérové miestnosti; P1–P2 – murivá priečok; 3 – krížová chodba; 4 – príbytok priora).

S výstavbou východného krídla krížovej chodby, ako aj zvyšných jej úsekov, sa začalo po polovici 14. stor. Termín ukončenia by mal zasa predchádzať, nevedno v akom úseku, letopočet 1459. Tento údaj bol vysekaný na ostení portála, ktorý spája strednú apsidu sakrálnej stavby s krížovou chodbou (Jankovič 1965, 131). Spomenuté obdobie sa rámcovo zhoduje s datovaním prežľabených gotických armovaní okenných otvorov z muriva krížovej chodby. Počas uvedenej stavebnej etapy doplnila kláštorné objekty hranolovitá stavba zo severného ukončenia rajskeho dvora. Chýbajúce pramene potrebnej kvality nedovoľujú rozhodnúť, kedy bolo na hlavnej kláštornej budove nadstavené druhé podlažie a k ohradnému múru pristavené hospodársko-prevádzkové budovy. Je možné, že sa tak stalo v priebehu 15. stor., keď v Banskej Štiavnici všobecne kulminovala intenzita stavebnej činnosti (Gindl 1979, 51).

Dominikáni v Banskej Štiavnici

Výsledky archeologického výskumu ťažiskových priestorov dominikánskeho kláštora priblížili niektoré stránky aktivít rehoľnej komunity a priniesli niekoľko cenných po-

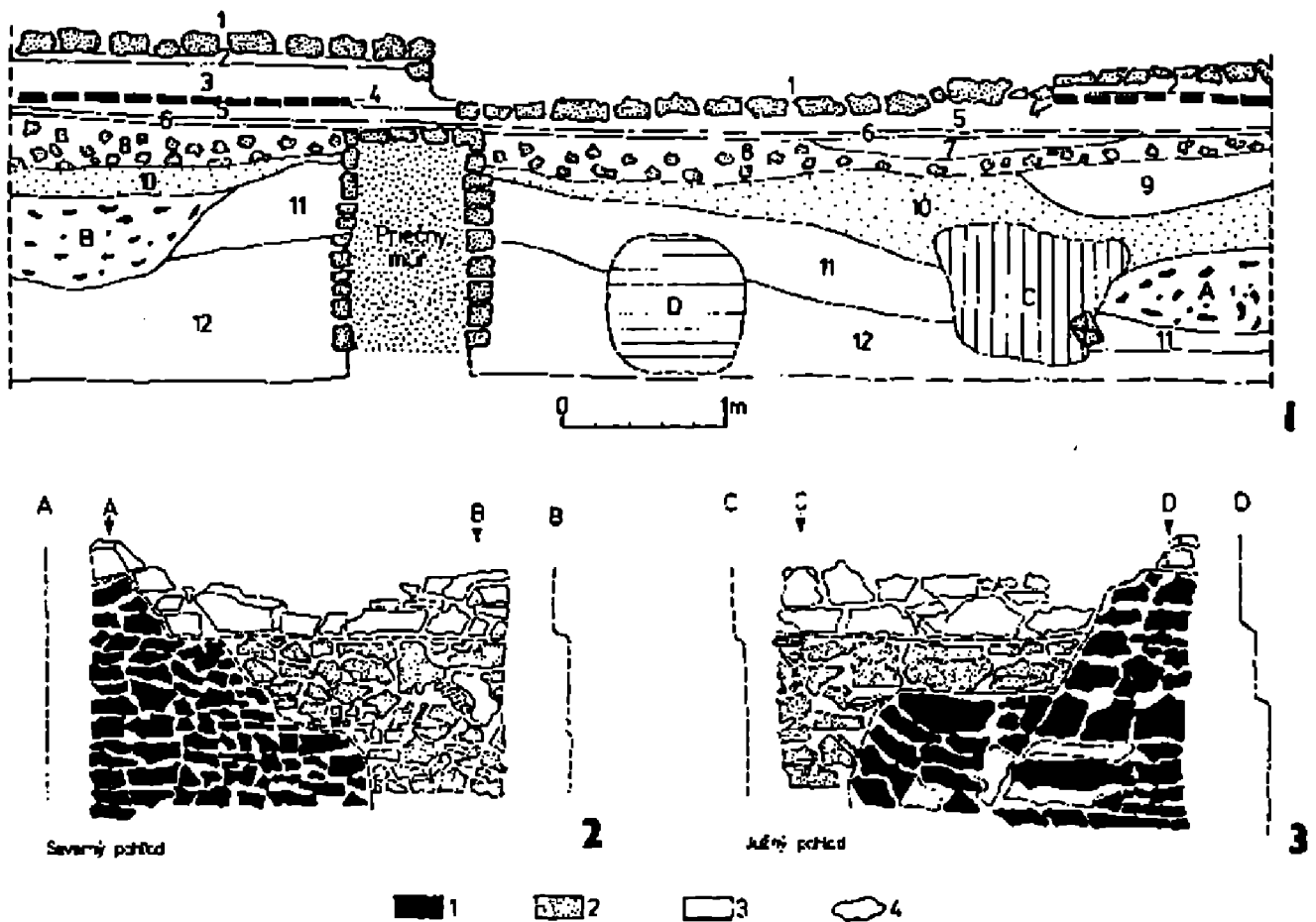
znatkov o najstaršom období mesta. Zvýšenú pozornosť si medzi nimi zasluhuje potvrdenie predpokladu o príchode mníchov do rodiaceho sa mesta už v čase pred tatárskym vpádom (Jankovič 1965, 127, 129). V tom čase sa na severovýchodnom okraji predmestskej osady Schebnisia predpokladá ukončenie výstavby trojloďovej sakrálnej stavby sv. Mikuláša (Mencl 1937, 198–202; Tóthová 1985, 128). Nepriamo to tiež vyplýva z jej stavebných prvkov postrádajúcich detaily príznačné pre mendikantské rehole. V ranom období bola v ich architektúre typická masívnosť, najmä však pretiahnutý tvar presbytéria s dlhým mníšskym chórom (Bureš 1960, 113; Barbarová 1968, 540; Malachowicz 1978; Entz 1994). Zdalo by sa preto, že po dobudovaní stavby farského typu došlo k zmene jej zamýšľaného poslania v dôsledku čoho bola odovzdaná do používania rehoľnej komunite. Vzhľadom na množstvo podobných prípadov nejde tu o neobvyklý, ale mnohostranne prospešný akt (Eggenberger–Descoedres 1992, 439). Týmto spôsobom sa mohlo preukázať veľkorysé gesto mestského patriciátu rehoľnej komunite, urýchliť jej etablovanie v meste a ušetriť prostriedky, ktoré by sa zakrátko z miestnych zdrojov museli i tak vyčleniť.

Akýkoľvek údaj spresňujúci usadenie sa dominikánov v rodiacej Banskej Štiavnici donedávna chýbal. Aj keď je známe, že medikanti prichádzajú pôsobiť výlučne do miest, v banskoštiavnickom prípade podmienka tohto druhu nebola rozhodujúca. Oveľa potrebnéjšie bolo, aby v tamojšom prostredí, popri perspektívach ďalšieho rozvoja spoľahlivo pôsobili hospodársko-právne väzby. Tie boli rozhodujúce pre činnosť dominikánskej rehole v každom prostredí, vzhľadom na jej ekonomickú závislosť od štedrosti prispievateľov. V osade Schebnisia s usadenými kolonistami z nemeckých oblastí sa dajú uvedené väzby očakávať aj pred udelením výsadných práv panovníkom. K tomuto aktu došlo neskôr, t. j. v závere 30-tych rokov 13. stor. (Marsina 1990, 13, 16–20).

Ďalší významný moment spätý s banskoštiavnickými dominikánmi predstavuje poloha ich kláštora. Presviedča, že jej výber nebol náhodný. Mendikanti totiž spravidla umiestňovali svoje kláštory na okraje stredovekých miest. Uprednostňovali ich preto, lebo spĺňali viacero podmienok potrebných pre ich činnosť. Okrajové parcely mali nielen nižšiu hodnotu. Boli tiež bližšie k miestam s úsídlenými chodobnými vrstvami obyvateľstva, na ktoré bola vo zvýšenej miere zameraná činnosť reholí (Barbarová 1968, 540; Blasczyk 1980; Bláhová 1986, 322). So spomínanou polohou kláštorov bývali späté povinnosti rehoľníkov zamerané na údržbu príslušného úseku hradieb a ich obranu pred nepriateľom. Prispela k tomu skutočnosť, že kláštory bývali často pristavené k vnútornej strane mestského opevnenia, Sakrálna stavba mala byť pritom nasmerovaná do centra mesta, kláštorne budovy zasa do zátišia obranných múrov. Týmto spôsobom sa súčasne zvýrazňovala odlúčenosť kláštorného života od svetského (Bureš 1960, 112; Eggenberger–Descoedres 1992, 443).

Ak mestské opevnenie chýbalo, ochranu priľahlej mestskej časti priamo zabezpečoval ohradný múr kláštora, ako to bolo aj v Banskej Štiavnici. Nebude pritom zaiste náhodné, že kláštorový komplex zahrdľoval juhovýchodnú a severovýchodnú prístupovú komunikáciu do mesta a prispieval tak v pasívnej obrane týchto citlivých miest. V čase tureckého nebezpečia bol múr mestského opevnenia predstavaný do predpolia východného úseku kláštorného múru (Križanová 1981, 20; Tóthová 1990, 60). V dôsledku toho sa medzi obojma múrmi vytvorila plocha prístupná a zrejme využívaná iba dominikánskym mníchom. Tento priestor bez akejkoľvek zástavby bol vhodný na pestovanie plodín pre vlastnú potrebu a rastlín k výrobe liečiv pre špitál zriadený pri kostole sv. Alžbety (Mencl 1938, 192–193).

Na rozdiel od uvedených a priamo doložitelných skutočností je oveľa problematickejšie postrehnúť rôzne možné formy vzťahu príslušníkov rehoľnej komunity k obyvateľom mesta. O ich zanietenej kazateľskej a svedeckej činnosti niet žiadnych pochybností. Ide totiž o oblasti predstavujúce hlavnú náplň ich aktivít. Do registra fyzickej práce mohli patriť povinnosti v mestskom špitáli (Slivka 1987, 384) a na kláštornom pozemku. Na túto činnosť mohli byť využívaní aj laici (Braunfels 1972, 133). O angažovaní sa rehoľných bratov v cirkevnom školstve pramene mlčia. Na základe situácie známej z dominikánskeho kláštora budínskeho hradu (Gyürki 1994, 125) treba kriticky zvážiť, či na školskú výuku

Obr. 5. 1 – Vzťah priečneho múru P2 s významnými vrstvami v priestore krížovej chodby (1 – základové kamene muríva krížovej chodby; 4 – dlažba z pálených tehál; 5 – vrstva popoľa s troskou; 6 – hlinená dlažba; 7 – sivofarbená hlina s významnými nálezmi); 2–3 – rozostavenosť telesa priečneho múru; 2 – základová časť mladšieho múru; 3 – nadzákladová časť mladšieho múru; 4 – maltová mazanica).

nemohla byť využívaná dvojpodlažná trojpriesorová budova zo severozápadného nárožia banskoštiavnického kláštora (obr. 2). Odľahlosť tejto stavby od ostatných objektov ako i tesné susedstvo kláštornej brány, po vzore iných miest, zasa upozorňuje na možnosť využívania jej priestorov na ubytovanie vzácných návštevníkov mesta. Známe sú i doklady o tom, že v kláštorných objektoch vybudovaných za výraznej účasti mešťanov, sa pred postavením radníc konali zasadnutia mestských samospráv (Eggenberger–Descoedres 1992, 441–442). Azda aj pre všestrannosť využitia zostala táto budova stáť ešte i v druhej polovici 18. stor. (obr. 8).

Konkrétnejšie sú informácie o činnostiach prinášajúcich dominikánom výsledný ekonomický efekt. Do ich kolekcie patrilo pochovávanie majetných mešťanov v interiéri kostola. Presadzovanie tohto celoeurópskeho spôsobu inhumácie na pôde „zastrešeného cintorína“ sa vo vrcholnom stredoveku spája práve s mendikantskými komunitami. Príslušníci jednotlivých klauzúr sa ochotne zapojili do procesu hľadania nových foriem večnej spásy. Ich potreba sa dotvorila postupnou premenou myslenia poznačeného permanentným stretom stredovekého človeka so smrťou spôsobovanou vojnami, hladomormi a epidémiami. Pod jeho tlakom narastali obavy z posledného súdu, večného zatratenia, ľudskej pomínutelnosti. Pri pochovávaní v kostoloch nebola natoľko podstatná poloha hrobu voči najsvätejším miestam, ako presvedčenie o spoľahlivej ochrane zomrelého cirkevným prostredím pred zlom pozemského sveta a možnosti jeho stálej účasti na bohoslužbách (Eggenberger–Descoedres 1992, 445–446).

V najbližšom okolí banskoštiavnického kostola sv. Mikuláša sa hroby nezistili. Je možné, že sa pri ňom ani nezačalo pochovávať, pretože bol po dostavbe odovzdaný dominikánom. Rehoľní bratia, neskôr i zámožní mešťania, mohli byť pochovávaní pod kostolnou dlažbou. Neskôr pri rastúcom finančnom zisku z tejto činnosti boli na daný účel vyu-

živané rozsiahle novozriadené krypty. K aktivitám prinášajúcich dominikánom finančný efekt patril tiež predaj odpustkov. Predstavu o jeho rentabilite sotva možno kvantifikovať. Ťažko totiž odhadnúť rozsah záujmu mešťanov, limitovaný ich finančnými možnosťami, tak ako aj intenzitu pohoršenia s kupčením tohto druhu, ktoré pranieroval farský klérus a nižšie sociálne vrstvy (Jankovič 1965, 128).

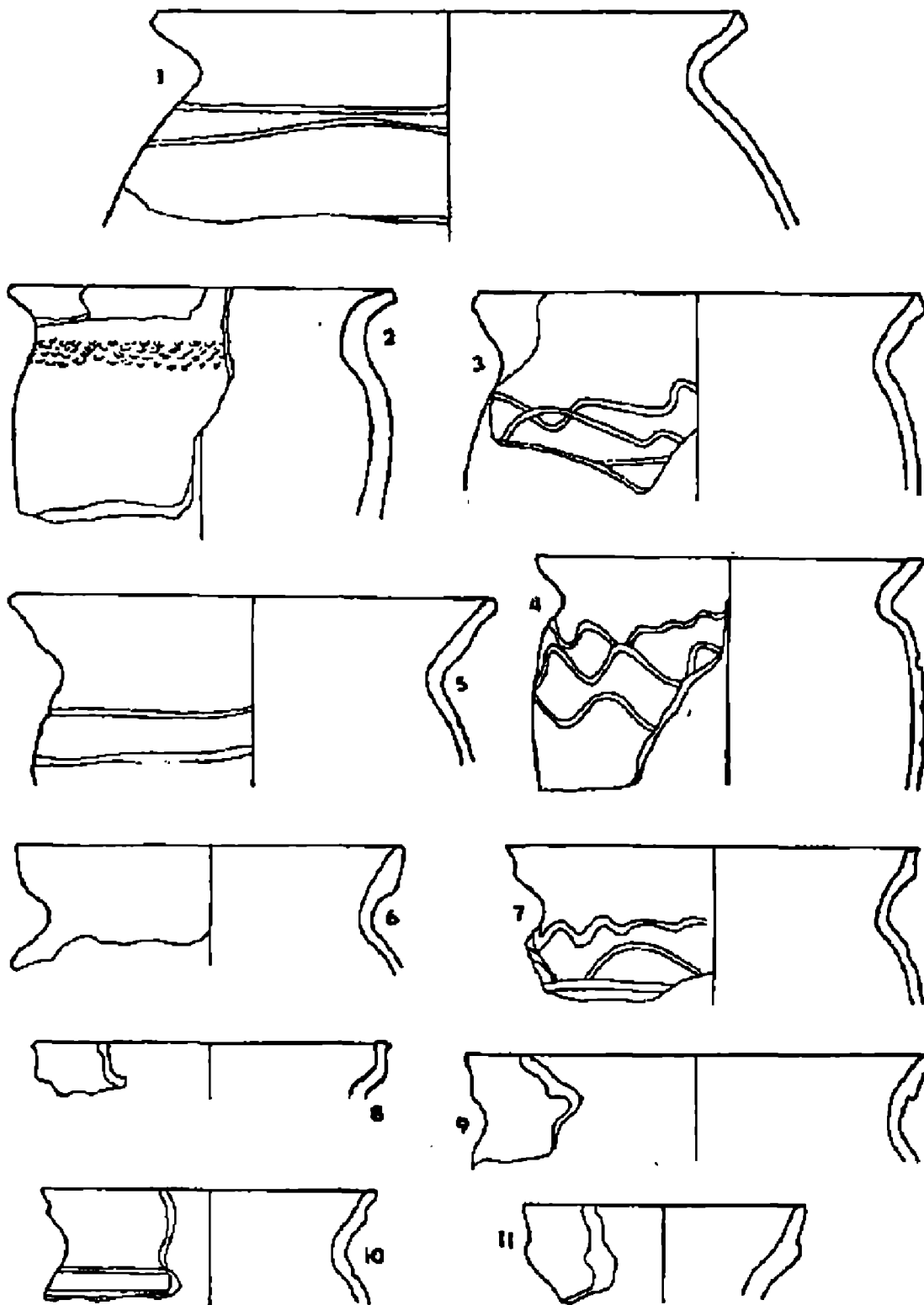
Odobovanie skarálnej stavby sv. Mikuláša do trvalého užívania dominikánom na začiatku 30-tych rokov 13. stor. treba považovať za prejav dôvery zo strany mestského patriciátu a ocenenie dôležitosti ich pôsobenia v meste. Do akej miery sa očakávanie oboch zúčastnených strán naplnili, ťažko posúdiť. Sme totiž bezradní pri zdôvodňovaní príčin odchodu dominikánov z mesta, ku ktorému došlo zhruba po uplynutí jedného-dvoch decénií. Sotva sa už dnes dozvieme príčinu, ktorá podmienila takýto obrat. Obava z blížiacieho sa tatárskeho nebezpečie nebola zaiste tým pravým dôvodom. Pravdepodobnejší sa zdá byť nedostatočný prísun prostriedkov potrebných na výstavbu kláštora.

S načtnutým obrazom korešponduje aj situácia odkrytá archeologickým výskumom. Preukázala pozastavenie výstavby hlavnej kláštornej budovy zhruba na obdobie troch decénií. Návrat rehoľných bratov do Banskej Štiavnice s presnosťou zachytávajú dve listiny z roku 1275. Je preto logické, že v závažnom spornom momente muselo dôjsť k obratu. K náprave prispelo akiste priame angažovanie sa uhorského panovníka Ladislava IV. do záležitostí upravujúcich pôsobenie dominikánov v meste (Jankovič 1965, 127). To sa stalo zrejme dostatočnou zárukou prísunu potrebných prostriedkov na pokračovanie výstavby kláštora. Jej ďalšie napredovanie s dokladmi zmien v pôvodných projektoch (obr. 4:1) treba chápať ako zrealizovanie pôvodných stavebných zámerov a ich prispôbenie k miestnym možnostiam.

Obdobie vrcholného rozkvetu banskoštiavnického dominikánskeho kláštora ukončila začiatkom 16. stor. kríza v banskom podnikaní a prenikanie myšlienok nemeckej reformácie. Negatívne dopady oboch faktorov spočiatku obmedzili pôsobnosť rehoľných bratov. V roku 1536 situácia prerástla do stavu, keď bol kláštor zrušený a dominikáni natrvalo odišli z mesta. Opustené budovy striedali majiteľov. Spolu s tým sa menilo aj ich využitie. Pri prvej zmene sa tu zriadil mestský chudobinec. Cesta prechodu z majetku evanjelikov do vlastníctva jezuitov a katolíkov bola sprevádzaná viacerými prestavbami. Na začiatku 19. stor. zo známych budov zostala stáť iba hlavná kláštorná budova s príhľou časťou krížovej chodby. K jej rozšíreniu o ďalšie potrebné priestory došlo počas piaristickej fázy používania. Vtedy slúžila ako gymnázium (obr. 9). Jej osud sa završuje v roku 1914, keď bola opustená a definitívne končí vynúteným zbúraním v roku 1933.

Doplňkové údaje o dominikánoch a ich aktivitách

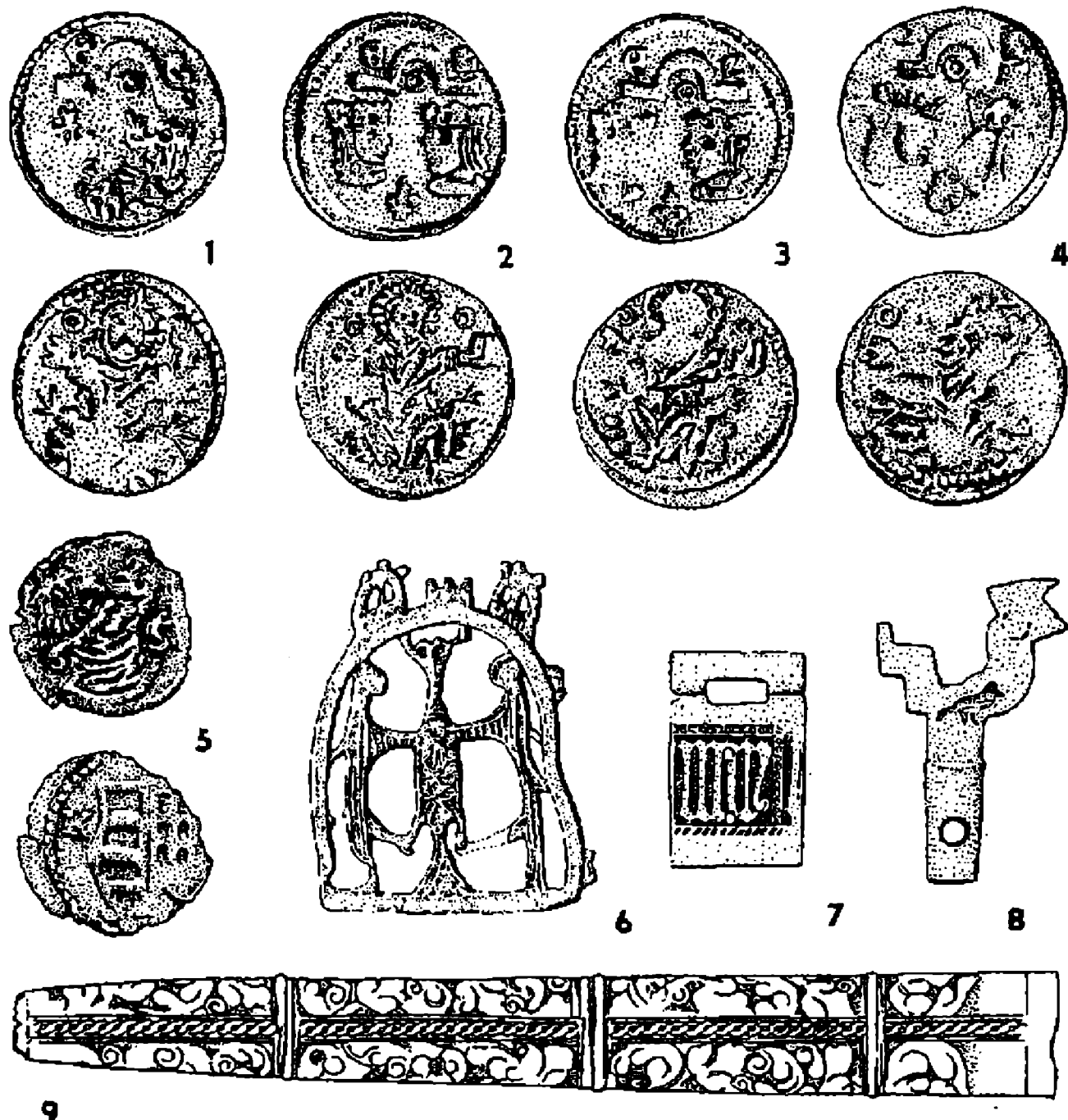
Objavenie sa dominikánov v mestskom prostredí, spolu s ďalšími mendikantskými rehoľami, nemožno považovať za náhodný jav. Okrem prehlbujúcich sa sociálnych rozdielov nárastom ekonomickej sily poprednej vrstvy mešťanov tu dochádza k urýchlenému rozvoju myslenia. Mnohé z nových myšlienok spochybňovali kresťanské dogmy a naštrbovali integritu samotnej cirkvi. Prepukajúce masové výbuchy obyvateľstva v 13. stor. prekvapivo utlmili zakladatelia mendikantských rehoľí. Myšlienkami kľúčového významu dokázali odstrániť rozpornosť dvoch odlišných stanovísk, t. j. nevlastníť pozemský majetok, no súčasne ním nepohŕdať u iných (Franzen 1995, 154). Ďalším priaznivým impulzom pre mendikantské rehole bolo ich vyňatie z právomoci biskupov, podriadenie priamo pápežovi a súčasne obdarenie niektorými kompetenciami farskeho kléru. Ich prispieť sa mohli mendikanti priamo zúčastniť pri zahusťovaní riedkej siete farskej organizácie v rastúcom počte európskych miest so značnou koncentráciou obyvateľstva. Mendikantom tiež pripadla úloha inštitucionalizovať spoločenstvá žien ošetrojúcich chorých, chudobných a prestárlych do ženských konventov. Pravidelné zvonenie k hodinovým modlitbám v kláštore sa postupne premenilo na činiteľ usmerňujúci časový režim miest. Tento moment však

Obr. 6. Výber keramických nálezov z tretej tretiny 13. a prvej polovice 14. stor. zo zvrstvenia v krížovej chodbe.

nemožno preceňovať, pretože zvonenie býva iba výnimočne doložené pred polovicou 14. stor. (Kirchenlexikon 1884, 1938–1939; Eggenberger–Descœudres 1992, 439, 443).

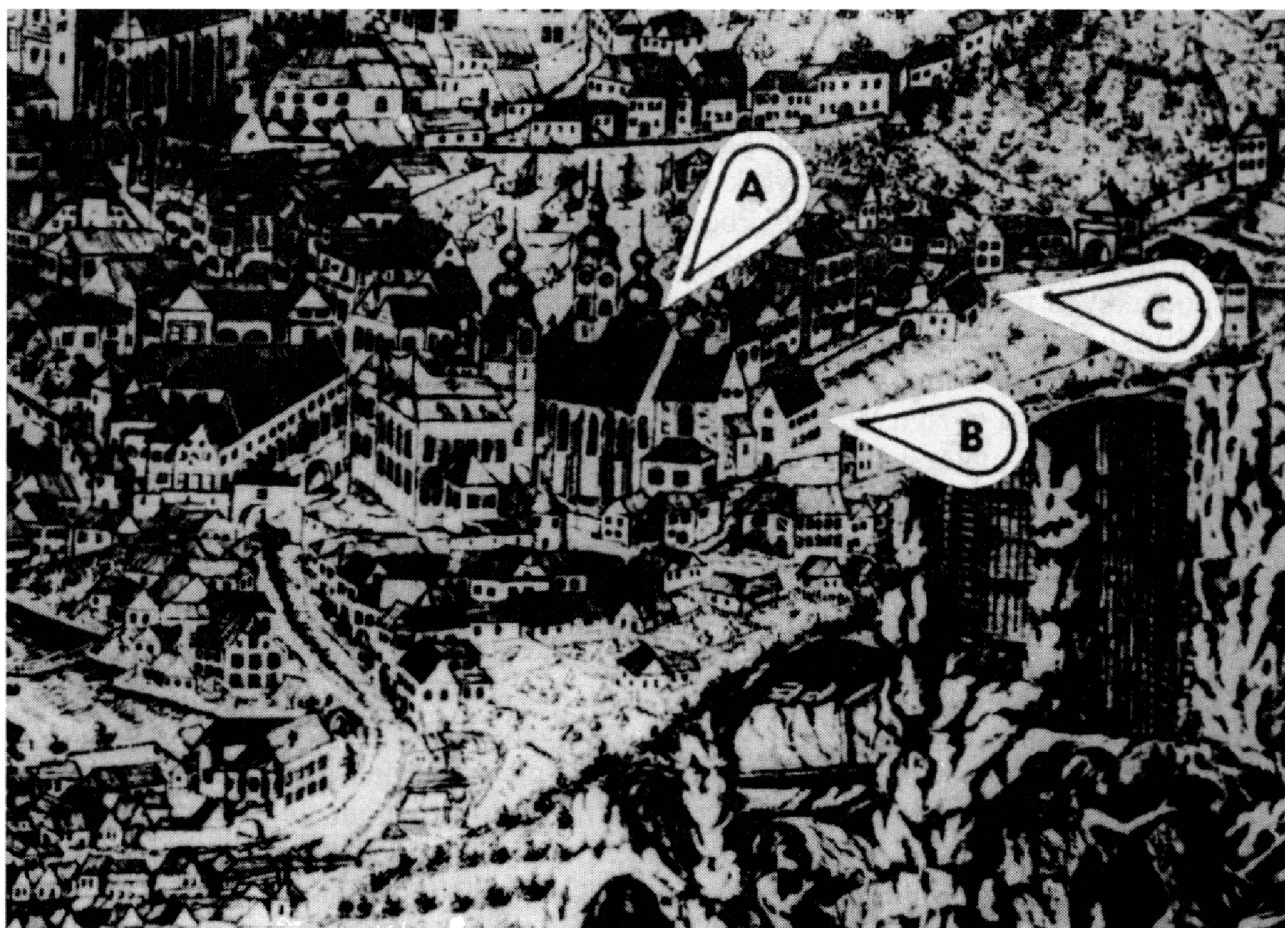
Medzi mendikantskými rehoľami predstavovali dominikáni osobitnú skupinu. Isté zvýhodnenie im bolo priznávané za priamu účasť na inkvizičných súdoch s účastníkmi kacírskej revolty. Čoskoro po založení rehole sa dotvorila jej vnútorná štruktúra. Generálovi postavenému do jej čela podliehali provinciáli. Tí usmerňovali na zverených územiach činnosť kláštorov riadených priormi. V čase najväčšieho rozkvetu pôsobilo v rehoľných komunitách takmer 150 tisíc príslušníkov v rámci 46 územných provincií. Menej známy je

Obr. 7. Výber kovových nálezov z obdobia dominikánskej fázy používania kláštora (13.–16. stor.).

fakt, že označenie rehole menom zakladateľa pochádza z mladšieho obdobia. Do 15. stor. sa používalo oficiálne pomenovanie „Ordo Fratres Praedicatorum“. Za reholný odev bol zvolený biely habit s koženým pásom a ružencom, biely škapuliar s kapucňou, zahalený v chladnom období dlhým čiernym plášťom s kapucňou (Kirchenlexikon 1844, 1940–1941; Lexikon des Mittelalters 1986, 1191–1194; Petráň 1985, 296).

Najvyššie hodnotenou oblasťou činnosti dominikánov bolo stmelovanie pestrého spoločenstva mestského obyvateľstva s rozdielnou majetnosťou, zamestnaním a spôsobom života prostredníctvom sústavného zdôrazňovania pokory a znášateľnosti. Ocenenie ich zásluh pri udržiavaní sociálneho zmiernosti sa odrazilo v záujme mestských samospráv o pôsobenie dominikánov mestách. Z množstva žiadateľov boli uprednostňované mestá s lákavou a stabilnou hospodárskou základňou (Špirko 1943, 392, 399; Goetz 1987, 73). Nemožno sa preto diviť, že medzi prvými z územia dnešného Slovenska založili kláštory v Banskej Štiavnici, Košiciach a Trnave (Encyklopédia Slovenska 1977, 547). Išlo o naj-

Obr. 8. Areál pôvodného dominikánskeho kláštora v roku 1764. A – kostol s pôvodným patrocíniom sv. Mikuláša; B – objekt gymnázia – pôvodne hlavná kláštorná budova; C – viacúčelová budova.

Obr. 9. Západné priečle budovy gymnázia z konca 19. stor. – pôvodne hlavná kláštorná budova.

významnejšie remeslno-obchodné mestá a centrá s ťažiarско-spracovateľským odvetvím rúd vzácnych a farebných kovov.

Uvedený poznatok presvedča o premyslenom a cieľavedome uplatňovanom postupe pri zakladaní rehoľných domov. V každom z nich muselo pôsobiť najmenej 12 mníchov (Slivka 1987, 398). Tomuto aktu však na samom počiatku predchádzalo vyslanie dvoch mníchov zo sídla správcu provincie. Počas niekoľkomesačnej kazateľskej činnosti vo vybranom meste preverovali mnísi nábožensko-spoločenskú situáciu a zbierali informácie o hospodárskych pomeroch. S plánovaným založením dominikánskeho konventu museli súhlasiť príslušníci všetkých vrstiev mestského obyvateľstva, vrátane cirkevného kléru. Preberali totiž na seba povinnosť prispievať všemožne na výstavbu kláštora, zadováženie cirkevného mobiliára a obživu rehoľníkov. Až po sľubne rozbehnutých krokoch boli pre mníchov vyslaných z materského kláštora zabezpečované dočasné ubytovacie priestory v rôznych mestských domoch (Bureš 1960, 107; Bláhová 1986, 323).

Z dôvodov chýbajúcich písomných prameňov nie sme informovaní o skutočných počiatkoch dominikánskych kláštorov z územia dnešného Slovenska. S veľkou pravdepodobnosťou však patria do obdobia po tatárskom vpáde. Poukazovali by na to ich presbytéria s predĺženým mníšskym chórom (Marosi 1994). O kláštore v Gefnici vieme však veľmi málo, o pôsobení dominikánov v Banskej Bystrici, Kláštore pod Znievom, Komárne, Kremnici a Veľkom Šariši takmer nič (Encyklopédia Slovenska 1977, 547).

Zásadnu zmenu v dovtedajších ekonomických pomeroch dominikánov prinieslo rozhodnutie pápeža Benedikta XII. z roku 1337. Uznalo sa v ňom, že závislosť členov rehoľných komún od dobrovoľnej štedrosti obyvateľov miest nie je dostačujúca pre ich úspešnú činnosť a vydalo sa povolenie vlastníť majetok (Kirchenlexikon 1884, 1939–1940). Vplyvom toho sa domy žobravých mníchov zakrátko zmenili na úspešne hospodáriace feudálne inštitúcie. Vďaka testamentárnym odkazom mešťanov i šľachticov z blízkeho okolia sa košický kláštor v priebehu dvoch storočí stal vlastníkom dvanástich poddanských obcí, ulice na dolnom predmestí, majera i mlyna na Hornáde, a viníc na Červenom vrchu. Aj v majetku banskoštiavnického kláštora sa v roku 1536 spomínajú polia, lúky, vinice spolu s hodnotným mobiliárom a omšovým náčiním (Jankovič 1965, 128; Melníková 1994, 195).

Rozsah príjmovej zložky sa zaiste prejavil v zámožnosti jednotlivých konventov. Znakom toho by mohla byť veľkosť ich kláštorísk. Najväčším bol nesporne trnavský kláštor. K jeho rozľahlému kostolu prilieha dvojtraktová trojkrídlavá zástavba s dvoma podlažiami. Veľkosťou blízky mohol byť aj košický kláštor. V období najväčšieho rozkvetu tu pôsobili takmer tri stovky rehoľných bratov a laikov (Wick 1932). Voči nim sa banskoštiavnický kláštor ukazuje ako neporovnateľne menší. Podľa rozľahlosti hlavnej kláštornej budovy v ňom mohli pôsobiť nanajvýš tri desiatky mníchov.

Inou veľmi významnou stránkou aktivít dominikánov bolo šírenie vzdelanostnej úrovne výukou a skriptorská práca. Jej výsledkom napr. boli početné listiny, misály a kódexy vytvorené v košickom kláštore počas druhej polovice 15. stor. Z najnovších písomných prameňov sa dozvedáme o pôsobení dominikánov aj v Bratislave, hoci tu ich rehoľa nebola trvale usídlená. Išlo o členov viedenského kláštora, ktorí boli pozvaní pôsobiť na pôde Academie Istropolitany. Bola im zverená zodpovedná úloha prednášať na teologickej a artistickej fakulte. Aj keď napokon nedošlo k ich trvalému usídleniu v kláštore klarisiek, dominikáni v meste istý čas pôsobili (Frimmová 1994).

V závere 15. stor. sympatie mestského obyvateľstva k dominikánom chladli v dôsledku prehľbujúcich sa rozporov medzi obsahom hlásaných myšlienok a skutočným spôsobom života, neustávajúcich sporov s farským klérom. Jestvujúce napätie zvýšili myšlienky reformácie, šíriace sa po Európe v prvej tretine 16. stor. Všetko toto sa odrazilo v úbytku mníchov, rastúcej zadĺženosti rehoľných domov, čo prerástlo do redukcie a neskôr i zániku jednotlivých kláštorov.

Archeologický výskum banskoštiavnického dominikánskeho kláštora, aj napriek skromnej finančnej čiastke pridelenej na jeho realizáciu, priniesol množstvo cenných až

prekvapivých poznatkov. Nemalú hodnotu majú spomedzi nich informácie o aktivitách príslušníkov dominikánskej komunity. Vďaka nim bolo v súčasnosti možné skompletizovať torzovité poznatky o tejto reholi a sčasti tak vyplniť značnú medzeru, ktorá sa v monasterológii vytvorila v dôsledku núteného hiátu v bádani.

Literatúra

- BARBAROVÁ, E., 1968: Postavení Moravy v Českém státě v době předhusitské. Brno.
- BLÁHOVÁ, Z., 1986: Poznámky ke stavebním počátkům dominikánů v Olomouci. In: *Archaeologia historica* 11. Brno, 321–327.
- BLASCZYK, W., 1980: Location of Main Doinikan Convents in Poland in Relation to Settlements Developing before the Magdeburgian Urban Reform. In: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave*. Tome 2. Bratislava, 51–63.
- BRAUNFELS, W., 1972: The Architecture of the Orders, In: *Monasteries of Western Europe*. London.
- BUREŠ, J., 1960: Středověké stavby brněnských dominikánů. *Časopis brněnského musea* 45, 107–136.
- EGGENBERGER, P.–DESCOEUDRES, G., 1992: Klösster, Stifte, Bettelordenshäuser, Beginen und Begarden. In: *Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch*. Baden–Württemberg–Zürich, 437–451.
- Encyklopédia Slovenska I. Bratislava 1977.
- ENTZ, G., 1994: Az európai koldulórendi építészet. In: *Koldulórendi építészet a középkori magyarországon*, Veszprém, 21–23.
- FRANZEN, A., 1995: Malé církevní dějiny. Praha.
- FRIMMOVÁ, E., 1994: Podiel dominikánov na kultúrnom vývoji v Bratislave. In: *Dejiny a kultúra rehočných komunít na Slovensku*. Trnava, 181–191.
- GINDL, J., 1979: Ekonomická a spoločenská štruktúra Banskej Štiavnice v prvej štvrtine 16. storočia. *Zborník SBM 9*. Banská Štiavnica, 51–59.
- GOETZ, H.–W., 1986: *Leben im Mittelalter von 7. bis zum 13. Jahrhundert*. München.
- GYŰRKI, K., 1981: *Ds mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda*. Budapest.
- GYŰRKI, K., 1994: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: *Koldulórendi építészt a középkori magyarországon*. Veszprém, 121–131.
- HANULIAK, M., 1994: Výsledky archeologického výskumu dominikánskeho kláštora v Banskej Štiavnici. In: *Dejiny a kultúra rehočných komunít na Slovensku*. Trnava, 199–212.
- JANKOVIČ, V., 1965: Dominikánsky kostol a kláštor v Banskej Štiavnici a jeho najbližšie okolie. *Vlastivedný časopis* 16, 127–132.
- Kirchenlexikon III*. Freiburg 1884.
- KRIŽANOVÁ, E., 1981: Komorský dvor v Banskej Štiavnici v 16. storočí. *Pamiatky a príroda* 1, 18–21.
- Lexikon des Mittelalters III*, 1986. München–Zürich.
- MAROSI, E., 1994: A koldulórendi építészet Magyarországon. In: *Kolduórendi építészet a középkori magyarszágon*. Veszprém, 39–58.
- MARSINA, R., 1990: Banskoštiavnické mestské a banské právo. In: *Banské mestá na Slovensku*. Žiar nad Hronom, 13–34.
- MELNÍKOVÁ, M., 1994: Nové poznatky o dejinách košických domnikánov. In: *Dejiny a kultúra rehočných komunít na Slovensku*. Trnava, 193–198.
- MENCL, V., 1937: *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha–Prešov.
- MENCL, V., 1938: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava.
- MALACHOWICZ, E., 1978: Architektura zakonu dominikanów na Slasku. In: *Z dziejów sztuki Slaskiej*. Warszawa. 93–146.
- PETRÁŇ, J., 1985: Sociální prostředí hmotné kultury. In: *Dějiny hmotné kultury I/1*. Praha, 245–326.
- SLIVKA, M., 1987: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch so zameraním na križovnícke rády. In: *Archaeologia historica* 12. Brno, 383–401.
- SOMMER, P., 1978: České kláštery 10.–13. století ve světle archeologických výzkumů. In: *Archaeologia historica* 3. Brno, 337–345.
- ŠPIRKO, J., 1943: *Církevné dejiny*. Turčiansky Svätý Martin.
- TÓTHOVÁ, Š., 1985: Mestská pamiatková rezervácia Banská Štiavnica – výsledky archeologického výskumu. In: *Archaeologia historica* 10. Brno, 125–130.
- TÓTHOVÁ, Š., 1990: Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici. In: *Banské mestá na Slovensku*. Žiar nad Hronom, 50–60.
- WICK, V., 1932: *Dáta k dejinám košických dominikánov*. Košice.

Beziehung der Dominikaner zu den Bewohnern der Stadt Banská Štiavnica

Das Areal des Dominikanerklosters befindet sich in Banská Štiavnica an der Pfarrkirche (Abb. 1, 2). Durch die archäologische Forschung wurde nur ein seiner Teil ergründet. Es handelt sich jedoch um die wichtigsten Räume einschl. des Klosterhauptgebäudes, eines Teils des Kreuzgangs und des Paradieshofes (Abb. 3:1). Das älteste Objekt im Areal stellt die Kirche des hl. Nikolaus dar. Es ist ein Dreischiffbau, Typ Basilika mit einem Querschiff. Dieser Bau wurde von den Bewohnern der Vorstadtsiedlung Schebnisia als Pfarrkirche gebaut. Am Anfang der 30-er Jahre des 13. Jh.s nach seiner Beendigung änderte sich die ursprüngliche Absicht und der Sakralbau wurde dem Dominikanerorden übergeben, dessen Angehörigen sich zur Kirche das Kloster zubauten. Das Kern des Klosters bildete ein Hauptgebäude mit den Dimensionen 28x9,5x10,8 m. Sein Souterrain hatte eine Balkendecke. Das Niveau der Etage war in drei Zimmer gegliedert. Das Gebäude wurde etappenweise gebaut. Während der ersten Etappe im zweiten Drittel des 13. Jh. wurden Souterrainräume und ein Teil der Mauerwerke der ersten Etage erbaut (Abb. 3:2). Nach einer erzwungenen Unterbrechung schritt der Bau im letzten Viertel des 13. Jh.s weiter fort. Damals wurden Innenräume der ersten Etage (Abb. 4:1) fertiggebaut. In der Hälfte des 14. Jh.s fing man an, den Kreuzgang um den Paradieshof zu bauen. Damals entstand auch der prismenförmige Bau an der Nordseite des Paradieshofes (Abb. 2; 4:2). Andere betriebswirtschaftliche Gebäude erwuchsen offenbar im 15. Jh.

Die Ergebnisse der archäologischen Forschung zeigten, daß die Mitglieder des Dominikanerordens noch vor der offiziellen Stadtrechteerteilung in die neuentstandene Stadt kamen. Ihr Kloster wurde am Rande der Siedlung aufgebaut. Seine Mauern verteidigten zugleich diesen Teil der späteren Stadt. Eine Verteidigungsfunktion hatte die Lage des Klosters, das sich an der Strecke befand, die zwei bedeutende Fernwege verband. In der Tätigkeit der Dominikaner schätzte man am meisten ihre Verdienste um die Erhaltung des sozialen Friedens in der Stadt, deren Bewohner unterschiedlich reich oder arm waren und unterschiedliche Berufe und Lebensweisen hatten. Ihre Unterhaltsquellen fanden die Dominikaner hauptsächlich in der eifrigen Prediger- und Beichttätigkeit. Weitere Mittel gewannen sie durch das Bestatten der reichen Bürger in der Kirche und durch Verkauf der Ablässe. Sie erwarben Sympathien für ihre Pflege der kranken und sehr alten Leute im Stadtspital. Von der Arbeit der Dominikaner im kirchlichen Schulwesen sprechen die schriftlichen Quellen nicht, für diese Tätigkeit könnte jedoch vielleicht das dreiräumliche Zweietagegebäude an der nordwestlichen Ecke des Klosters ausgenutzt werden (Abb. 8). Hier konnte wahrscheinlich auch den seltenen Stadtbesuchern Unterkunft gewährt werden und auch die Sitzungen der Stadtselbstverwaltung stattfinden.

Das Dominikanerkloster in Banská Štiavnica wurde im Jahre 1536 unter dem Einfluß der Reformationsideen aufgehoben. Die Klostergebäude wechselten ihre Besitzer, wobei sich auch ihre Funktion änderte. Als das Klosterhauptgebäude den Jesuiten und den Piaristen gehörte, diente es als Gymnasium (Abb. 9).

Abbildungen:

1. Nordostteil der Stadt Banská Štiavnica aus dem Anfang des 20. Jh.s 1 – Kirche mit dem ursprünglichen Patrozinium des hl. Nikolaus; 2 – Gymnasium – ursprünglich das Klosterhauptgebäude.
2. Plan des Klosterareals in Banská Štiavnica aus der Zeit der Jesuiten (1757–1758). 1 – Kirche; 2 – Klosterhauptgebäude; 3 – Hof; 4 – Kreuzgang; 5 – Wohnung des Klostersvorstehers; 6 – betriebswirtschaftliche Gebäude; 7 – mehrzweckiges Gebäude; 8 – Tor; 9 – kleines Tor; 10 – unbebaute Fläche.
3. 1 – architektonische Überreste der Objekte aus 13.–18. Jh.; 2 – erste Bauphase des Klosterhauptgebäudes.
4. 1 – zweite Bauphase des Klosterhauptgebäudes; 2 – dritte Bauphase des Klosterhauptgebäudes (1a–1b – Interieure; P1–P2 – Trennwandmauerwerke; 3 – Kreuzgang; 4 – Wohnung des Klostersvorstehers).
5. 1 – Beziehung der Querwand P2 zu bedeutenden Schichten im Raum des Kreuzgangs (1 – Fundamentsteine des Mauerwerks im Kreuzgang; 4 – Pflaster aus gebrannten Ziegeln; 5 – Aschenschicht mit Schlacke; 6 – Tonpflaster; 7 – grauer Ton mit bedeutenden Funden); 2–3 Querwand im Bau (1 – der älteste Querwandteil; 2 – Fundamentteil der jüngeren Mauer; 3 – Teil der jüngeren Mauer über dem Fundament; 4 – Mörtelstrich).
6. Keramische Funde aus dem dritten Drittel des 13. und aus der ersten Hälfte des 14. Jh.s aus den Schichten im Kreuzgang.
7. Metallene Funde aus der Zeit der Dominikanerphase des Klosters (13.–16. Jh.).
8. Areal des ursprünglichen Dominikanerklosters aus dem J. 1764. A – Kirche mit dem ursprünglichen Patrozinium des hl. Nikolaus; B – Gymnasium – ursprünglich Klosterhauptgebäude; C – mehrzweckiges Gebäude.
9. Westfront des Gymnasiumsgebäudes aus dem Ende des 19. Jh.s – ursprünglich das Klosterhauptgebäude.